

HÄLSA MED TALKOKRAFTER

Med friska kliv i naturen
Terve askel luontoon –projektets guide över
FRÄMMANDE ARTER

Allergi-, Hud- och Astmaförbundet • WWF Finland

INNEHÅLL

- 3 Främmande arter
- 5 Att ordna ett talko
- 6 Att göra sig av med avfallet efter ett talko
- 8 Målarterna för talkon mot främmande arter
- 8 Blomsterlupin
- 10 Jättebalsamin
- 12 Pestrot
- 14 Vresros
- 16 Kanadensiskt gullris
- 19 Jättelokor
- 21 Skär snårvinda
- 22 Asiatiska sliden
- 26 Projektet "Terve askel luontoon"

Text: Tiina Parkkima, Allergi-, Hud- och Astmaförbundet r.f. 2018.
Uppdatering: Viivi Valkonen, Allergi-, Hud- och Astmaförbundet r.f., 2020.
E-post: viivi.valkonen@allergia.fi, teemu.niinimaki@wwf.fi
Samarbetspartner: Panu Kunttu / WWF Finland och Kimmo Saarinen / Södra Karelen's allergi- och miljöinstitut.
Layout: Tuija Sorsa
Pärmbilder: Juha Jantunen, Panu Kunttu ja Petteri Tolvanen.
Översättning: Helene Blomqvist

FRÄMMANDE ARTER

De främmande arterna har spridit sig från de platser där de växer naturligt, endera oavsiktligt eller avsiktligt med människans hjälp. Vanligen anpassar sig de främmande arterna dåligt till sin nya livsmiljö, men en del har en konkurrensförmån och klarar sig alltför bra. I sådana fall kan de främmande arterna utgöra ett hot mot de ursprungliga arterna, naturtyperna, eller till och med mot hela ekosystemet.

Många främmande arter är till men för livsmiljöerna och ekonomin. Exempelvis den släta havstulpanen, coloradoskalbaggen, jättelokorna, vresrosen, jättebalsaminen, vattenpesten, minken, flyghavren, potatispesten och tiotals skadegörare på odlingsväxter vållar redan betydande problem i Finland. Världsomfattande förändringar såsom klimatförändringen och globaliseringen ökar mängden främmande arter och de skador som de förorsakar. För att förhindra och bekämpa skadorna krävs såväl en effektiv lagstiftning som aktiva bekämpningsåtgärder.

Globalt sett anses de främmande arterna vara det näst största hotet mot mångfalden i naturen. De gör naturen mera ensidig genom att tränga undan de ursprungliga arterna och minska mångfalden. De främmande arterna kan till exempel konkurrera med de ursprungliga arterna om samma resurser, de kan sprida sjukdomar och parasiter till dem, eller

korsa sig med vilda arter. De kan också förändra näringskedjornas struktur och på det sättet inverka på hur hela ekosystem fungerar. Främmande arter har även en inverkan på människornas liv och välmående: främmande arter som är skadliga för ekologin, ekonomin eller hälsan kallas invasiva arter.

Bekämpningen av främmande arter kräver ofta ett långsiktigt arbete. Att öka medvetandet och att genom talkoarbete bekämpa främmande arter som har spridit

"Världsomfattande förändringar såsom klimatförändringen och globaliseringen ökar mängden främmande arter och de skador som de förorsakar."

sig i naturen, och att hindra nya främmande arter från att breda ut sig, är ett viktigt naturskyddsarbete.

Bekämpning av främmande arter är också till gagn för människans hälsa. Genom att delta i talkon får du möjlighet att uppleva naturens hälsobringande och stärkande krafter. Ur naturen får du goda mikrober som stöder motståndskraften, du får röra dig i skog och mark och får en ny kollektiv sysselsättning för vårt gemensamma bästa. Vår hälsa och vår välfärd är bundna till naturens mångfald och till ekosystemens funktion – att ekosystemen fungerar är grunden för livsmedelsproduktionen och hela vår existens.

Photo: Lauri Böttö

ATT ORDNA ETT TALKO

Bekämpning av främmande arter ger möjlighet till meningsfull och målinriktad gemensam verksamhet. Talkon mot främmande arter är ett trevligt sätt att arbeta för närmiljöns och naturens bästa, att lära känna naturen bättre och samtidigt bli bekant med nya människor.

Vem som helst kan i praktiken ordna ett talko, och ett bra talkoobjekt finns ofta i närheten. Du kan fråga den kommunala miljöbyrån, den regionala NTM-centralen och Forststyrelsen var det finns lämpliga objekt, eller söka upp dem på portalen för främmande arter www.vieraslajit.fi. Markägarna berättar ofta gärna om lämpliga ställen för bekämpningstalkon eftersom resurserna för att bekämpa främmande arter många gånger är begränsade. Hjälpen är vanligen välkommen! Att rensa bort främmande arter, med undantag av enskilda skott, hör inte till rättigheterna i allemansrätterna, utan du måste be markägaren om lov. Enklast är det att börja utrotandet endera på kommunens, statens eller en bekant privat markägarers marker. Då är det lättast att komma överens om de exakta platserna, hur man ska gå till väga och hur man ska förstöra växtavfallet.

Vem som äger marken går att lätt kontrollera till exempel på webbtjänsten "Kansalaisen karttapaikka" (välj fastighetsbeteckning & fastighetsgränser på sidomenyn och zooma så mycket att de syns) Fastighetsbeteckningar och -gränser kan du kontrollera också i geodatafönstrets kartfönster www.paikkatiетоikkuna.fi, där du väljer kartfönster > kartnivåer > fastigheter > fastighetsindelning och fastighetsbeteckningar. Med hjälp av fastighetsbeteckningarna får du reda på markägaren: notera uppgifterna eller skriv ut kartan. Uppgifterna om markägare är offentliga och med hjälp av fastighetsbeteckningarna kan du begära ut dem från Lantmäteriverket. Med hjälp av kartbilden och fastighetsbeteckningen kan du också av kommunens tekniska verk, eller ur Lantmäteribrans fastighetssystem, få reda på vem som äger marken.

Det lönar sig att utnyttja portalen för främmande arter, inte bara för att söka tips om hur du känner igen och bekämpar dem, utan också för att anmäla dina egna observationer, om förekomster och om eventuellt redan utförd bekämpning. Mynigheter och forskare använder portalen för att följa upp anmälda observationer om situationen för främmande arter, och för att uppskatta vilka riksomfattande åtgärder som behövs.

ATT GÖRA SIG AV MED AVFALLET EFTER ETT TALKO

Om platsen för talkot ligger på kommunens mark kan du på förhand, till exempel med grönområdesenheten, komma överens om hur växtavfallet ska fraktas bort eller förstöras. En del av arterna kan också hanteras på platsen så att de inte kommer åt att rota sig, eller att fröna inte kommer åt att mogna efter att växten har rivits upp. I sådana fall kan växterna lämnas kvar på bekämpningsstället i små högar där de får ruttna, men på ett sådant sätt att de inte stör rekreation på området. Huvudregeln är att det lönar sig att sköta bekämpningen innan fröna mognar.

Om växterna redan har frön ska de läggas i säckar, om de ännu inte har frön samlas de i högar. Färdiga säckar och högar placeras på ett sådant ställe att de är lätta att hitta och avhämta med pickup. Meddela noggrann adress och avfallsmängd till kundtjänsten på kommunens eller stadens tekniska verk, med tanke på avhämtningen. Beroende på kommun kan det hända att något annat verk ansvarar för främmande arter, men det får du reda på genom att fråga dig fram.

Frön och ofta också övriga fortplantningsdugliga växtdelar av främmande arter bör omsorgsfullt förstöras. Det är bra att ta kontakt med kommunen om förstörande av växtavfallet; många kommuner sköter om avhämtningen av

talkoavfallet. Ifall talkot hålls i samarbete med kommunen går det i allmänhet att komma överens om hur avfallet ska föras bort eller hanteras på platsen.

Växtdelarna kan föras till exempel till en varmkompost där de blir förstörda. Exempelvis på Käringmossens avstjälpningsplats i huvudstadsregionen komposteras växtavfall i en varmkompost i industriell skala, ungefär två dygn i en temperatur över 60 °C. Förutom temperaturen och tiden är också fuktigheten, surheten och andra faktorer avgörande för hur väl växtdelarna sönderfaller och för hur väl förmågan till fortplantning förstörs. Dessa faktorer är det svårt att kontrollera i en hemkompost. Eftersom kompostering i hemförhållanden inte nödvändigtvis alltid tar kål på invasiva arter eller deras frön, kan du öka effektiviteten genom att lägga växtavfallet i en tätt försluten sopsäck, och låta det ligga där och ruttna en månad eller hela sommaren, innan du lägger det i komposten. Som en tumregel kan man säga att utmaningen för hemkomposteringen är skillnaden mellan yttemperaturen och temperaturen inne i komposten, och att en del av materialet vid kanterna kanske inte förmultnar. För hemkompostering lämpar sig i regel endast sådana delar av de främmande arterna som inte är fortplantningsdugliga. Frön, jordstammar och blomställningar måste förstöras på annat sätt. Sådana växtdelar som inte är förökningsdugliga exempelvis löv, kan läggas i komposten – men det beror på vilken växt det handlar om, **därför lönar det sig att läsa instruktionerna för**

varje art separat! Använd en kompostor med lock. Ur en öppen kompost kan de invasiva arterna lättare sprida sig, och dessutom kan de locka till sig råttor.

Växtavfall från bekämpningsobjekt eller trädgårdar får under inga omständigheter föras ut i naturen trots att det är biologiskt nedbrytbart. Frön, jordstammar, bitar av rötter och stjälkar som följer med bland avfallet fortsätter att leva, och kan sprida sig till nya växtplatser. Många invasiva växtarter har spritt sig från trädgårdar just som en följd av att man har dumpat trädgårdsavfall i terrängen.

Växtavfall gör i regel ingen skada om det inte följer frön med, och om stjälkar, rötter och blomställningar har torkat och cellvävnaden i dem är död. Om växtavfallet får ligga och torka ungefär en vecka på en presenning på ett kallt berg, på betong eller på motsvarande underlag på ett ljusställe vid torrt väder, så är det troligen inte längre till någon skada. Men då ska du se till att exempelvis vinden inte kommer åt att sprida omkring avfallet medan det torkar. I torrt och soligt väder dör växternas cellvävnad på ungefär en vecka ifall avfallet ligger i direkt kontakt med ljus, inte i högar. I regnväder och på en skuggig plats tar det litet längre tid.

Om du bränner växtavfall måste du beakta brandsäkerheten och rökolägenheter i omgivningen. Bestämmelserna om brännande av trädgårdsavfall varierar från kommun till kommun.

MÅLARTER FÖR TALKON MOT FRÄMMADE ARTER

den här guiden har vi valt åtta invasiva arter eller artgrupper där vi har goda erfarenheter från utrotningstakon. Arterna lämpar sig väl för talkoverksamhet eftersom bekämpningen huvudsakligen sker manuellt och växterna är lätta att känna igen. Eftersom de dessutom har rymt ut i naturen i olika delar av landet är de lämpliga som bekämpningsobjekt i hela Finland. Övriga invasiva arter kan du bekanta dig med på portalen för främmande arter www.vieraslajit.fi

Utom när det gäller jättelokan är det tryggt för vem som helst att bekämpa de arter som ska bort. För att bekämpa jättelokan behöver du extrautrustning, men för de övriga räcker det i regel med arbetshandskar, spade, trädgårdshacka och -gräffa som du får upp rötterna med. För slätter behöver du också trimmer eller lie och en kratta för att räfsa ihop växtavfallet.

Målarterna i den här guiden: jättelokorna, jättebalsaminen, vresrosen, blomsterlupinen, jättesliden, hybridsliden och parksliden finns på listan över främmande arter som ska bekämpas enligt lagen om hantering av risker orsakade av främmande arter. Det är förbjudet att föra in dessa arter i landet, att sälja, odla, använda, inneha och sprida dem i naturen. En fastighetsägare måste göra sig av med planteringar av sådana arter, och om växterna också har spridit sig till andra ställen på fastigheten kan ägaren vara skyldig att utrota dem. Enligt lagen får inga främmande arter hållas, odlas, planteras, sås eller på annat sätt hanteras på ett sådant sätt att de kommer åt att sprida sig i omgivningen.

Blomsterlupinen växer alla mest typiskt vid vägkanter. Den invaderar snabbt vägslutningarna och tar över livsrummet för såväl växter som insekter.

Foto: Juha Jantunen

BLOMSTERLUPIN

Lupinus polyphyllus

Blomsterlupinen är en flerårig 50–150 cm hög ärtväxt. Dess långa klasformiga blomställning är blå-, ljusröd- eller vitbrokig eller något däremellan, och blomställningens färg kan variera också hos samma individ. Bladen är långskaftade och bladskivan är handflikig. Lupinens stjälk är oftast oförgrenad. Den blommar länge, från juni till augusti och fröna mognar under sensommaren eller under förhösten. De knäppande skidorna sår ut en mängd frön i sin närmaste omgivning. Lupinen kommer ursprungligen från Nordamerika och den började sprida sig i den finländska naturen i slutet av 1800-talet. Numera växer den i hela landet utom i nordligaste Lappland.

Blomsterlupinen växer alla mest typiskt vid vägkanter. Den invaderar snabbt vägslutningarna och tar över livsrummet för såväl växter som insekter.

Spridning:

Lupinen sprider sig med frön och möjligen också vegetativt med

förgrenade rotsystem. Den kan också spridas med jord och arbetsmaskiner. Knölar i lupinens rotsystem innehåller kvävebindande bakterier med hjälp av vilka den binder kväve ur atmosfären, och därför kan den klara sig på näringsfattig mark. Den förändrar jordmånen genom att övergöda sin växtplats, och gör den därför olämpligare för ängs- och vallväxter som är anpassade till kargare förhållanden.

På en plats med näringsrik jord frodas starkväxande konkurrenter, därför har lupinen spridit sig framgångsrikt och den minskar dagfjärilspopulationen eftersom den inte lämpar sig som näringsväxt vare sig för larver eller vuxna fjärilar. Den försvagar vårdbiotoperna genom att ta över ängar likaväl som dikesrenar där ängsväxterna trivs. På sista tiden har den spridit sig även till lundar och torra tallmoar. Lupinen är giftig på grund av att den innehåller alkaloider, men den är ofarlig att hantera.

Bekämpning och förstörande av växtavfall:

Att utrota ett etablerat lupinbestånd kräver ett långsiktigt bekämpningsarbete. Att följa med och bekämpa lupinpo-

”Lupinen förändrar jordmånen genom att övergöda sin växtplats och gör den därför olämpligare för ängs- och vallväxter som är anpassade till kargare förhållanden.”

pulationen i närmiljön eller på den egna gårdsplanen är meningsfull vardagsmotion! Lupinens fröbank bevaras årtal i marken, därför är det viktigt att vara uthållig och rensa bort nya plantor som kommer upp. Om det finns bara ett fåtal plantor kan du gräva upp dem en och en. Vid lupinbekämpning har man goda erfarenheter av att använda ogräsupptagare med vars hjälp plantan dras upp med rot och allt.

Större lupinbestånd kan du försöka utrota genom slätter. Det är bra att slå dem innan fröna hinner mogna, och slätteravfallet måste städas bort för att det inte ytterligare ska övergöda jordmånen på växtplatsen. Slätteravfallet kan komposteras ifall det inte innehåller mogna frön. Det är bra att slå två gånger under växtperioden för att hindra blomning och frösättning, och det är viktigt att hindra lupinerna från att sprida sig till nya växtplatser.

En bekämpningsmetod som kan vara värd att pröva är att höja markens pH-värde till en för lupinen ogynnsam nivå, endera genom att kalka jorden eller genom att sprida ut träaska. Den här forskar man på för närvarande.

Beståndet av jättebalsamin bildar ett ogenomträngligt buskage.

Foto: Juha Jantunen

”Jättebalsaminen bildar täta bestånd och tränger undan ursprungliga arter. Dessutom minskar den mängden marklevande ryggradslösa arter, vilket kan leda till förändringar i hela ekosystemets funktion genom att förhållandet mellan arterna förändras.”

Foto: Juha Jantunen

Färgen på jättebalsaminens blommor kan variera från ljusrött till mörkrött eller nästan vitt.

JÄTTEBALSAMIN

Impatiens glandulifera

Jättebalsaminen är en ettårig stor ört med vätskefylld stjälk, bladen är lansettlika och tätt sågtandade. Den har stora ljusröda blommor som även kan variera i färg från mörkrött till vitt. Men till skillnad från vildbalsaminen, även kallad springkorn, är blomman aldrig gul. Jättebalsaminen har sitt ursprung i Himalaya och dess skidformade frökapsel spricker lätt när den är mogen och sprätter iväg fröna i näromgivningen. Plantorna kan vara upp till 1,5–3 meter höga. Jättebalsaminen finns i hela Finland ända upp till Nordbotten och nordöstra Österbotten.

Spridning:

Jättebalsaminen sprider sig med frön. Särskilt lätt sprider den sig längs åar och bäckar: den tar sig in speciellt på av människan bearbetade växtplatser med näringsrik och fuktig jord. Den växer vid stränder, i vassruggar och strandbuskage,

vid åkerkanter, på ängar och i lundar. Torka tål den inte och den växer dåligt på torra platser. Den kan spridas också med stjälkar och rötter och via jordtransporter.

Grundläggande när man vill utrota ett växtbestånd är att hindra nya plantor att växa upp, och det gör man genom att rensa bort växterna innan fröna är mogna. En enda individ kan producera tusentals frön. Jättebalsaminen bildar täta bestånd och tränger undan ursprungliga arter. Dessutom minskar den mängden marklevande ryggradslösa arter, vilket kan leda till förändringar i hela ekosystemets funktion genom att förhållandet mellan arterna förändras.

Bekämpning och förstörande av växtavfall:

Bekämpningen ska utföras innan fröna är mogna. Små bestånd är lätta att förstöra genom att dra upp plantorna en och en så tidigt som möjligt, senast vid blomningstiden som börjar i juli. Det är ett tacksamt arbete att rensa bort jättebalsaminen för

den har ett svagt rotsystem och är lätt att rycka upp, eftersom skotten lossnar lätt från marken och ingen särskild skyddsutrustning behövs. Följande år måste du kontrollera att bekämpningen har varit effektiv. Om inga fröande individer utvecklas försvinner växten vanligen från platsen inom några år.

De små fröna följer lätt med mull och skor till nya växtplatser, därför ska du hantera försiktigt växtdelar som innehåller frön. Då du bekämpar växter exempelvis längs rinnande vatten, är det bra att ta reda på eventuella förekomster uppströms varifrån frön från ursprungspopulationen sprider sig neråt med strömmen. Det är mest effektivt att börja bekämpningen i förekomsterna uppströms.

I de största bestånden kan du det första året ta hjälp av till exempel lie eller trimmer. En ny blomning kan emellertid uppstå senare i den avskurna stjälken. När du bekämpar stora bestånd är det bäst att slå ner plantorna så nära marken som möjligt, och efter slåttern ska du försäkra

dig om att mindre blommande individer inte har blivit kvar. Jättebalsaminen bildar skott under hela sommaren, därför lönar det sig att ordna talko på samma ställe flera gånger under sommarens lopp. Individer som börjar blomma först i augusti kan ännu hinna bilda frö i södra Finland.

På sensommaren då jättebalsaminen har fröställningar är det inte tillrådligt att i samband med bekämpningen flytta på avfallet, eftersom fröställningarna lätt spricker och sprätter iväg frön i omgivningen. Däremot är det bra att försiktigt försöka bryta av blomställningarna direkt i sopsäckar.

Växtavfallet kan hanteras på olika sätt. Du kan packa det i sopsäckar eller på ett växelflak och transportera bort det för slutbehandling. Om det inte går att frakta bort kan du samla ihop det i högar där plantorna förmultnar och kväver dem som ligger underst, dessa hindras då från att rota sig på nytt. Före blomningen är det tryggt att förstöra jättebalsaminen med stjälkar och allt, till exempel i en kompost.

Men det får inte vara en öppen kompost där stjälkarna eventuellt rotar sig på nytt och ger upphov till nya förgreningar som kan bilda frön.

Det är bra att under växtperioden följa med hur bekämpningen har lyckats och rensa bort nya plantor. Om det inte längre den tredje sommaren finns nya skott, kan man se det som att växten är utrotad på området.

Foto: Tiina Parkkinen

Unga skott av jättebalsamin. Små bestånd kan lätt förstöras genom att i man god tid plockar bort plantorna en och en under växtsäsongen.

Foto: Juha Jantunen

PESTROT

Petasites hybridus

Pestroten är en flerårig korgblommig tvåbyggare som bildar täta bestånd. Det vill säga hanblommor och honblommor växer på olika individer. I Finland förekommer pestroten i huvudsak som hanplantor, de kan alltså inte föröka sig med frön. Pestroten blommar på våren innan bladen slår ut. De rödaktiga blomställningarna kommer upp först och efteråt kommer de gröna bladrosetterna – ”jättelika hästhovsblad” som när de vuxit till full storlek också påminner litet om rabarberblad. Pestroten är en urgammal medicinalväxt som har använts i olika naturläkemedel.

Pestroten trivs på fuktiga växtplatser med näringsrik jord som stränder, parker, impediment, ljudvallar och väg- och åkerrenar. Den kommer ursprungligen från sydöstra Europa och västra Asien och den sprider sig kraftigt, i synnerhet vegetativt, vilket har till följd att den täta djungeln av blad tränger undan och kväver övriga växtarter. Lundsnaäckorna drar nytta av pestroten och odling av den leder också till att snäckorna ökar i antal.

Pestrotens rödaktiga blomställningar kommer upp före bladen.

Spridning:

Pestroten sprids huvudsakligen via bitar av jordstammen som följer med exempelvis när jord eller trädgårdsavfall flyttas från ett ställe till ett annat.

Bekämpning och förstörande av växtavfall:

Pestroten kan bekämpas mekaniskt genom att på en gång gräva upp individerna med rötter. Växtavfallet får torka och sedan bränner du det för att livsdugliga bitar av rötter inte ska spridas i omgivningen. Genom att gräva ihärdigt och tillräckligt djupt når du bestående resultat. Men det gäller att vara noggrann, så att jord som

Foto: Panu Kunttu

Pestrotens jättelika blad täcker in den övriga växtligheten.

”Pestroten sprider sig kraftigt, i synnerhet vegetativt, vilket har till följd att den täta djungeln av blad tränger undan och kväver övriga växtarter.”

innehåller bitar av rötter eller jordstammar inte kommer åt att spridas.

En effektiv metod för att utrota pestroten är också att täcka in hela området med svart plast, men platen ska helst ligga kvar i 2–4 år.

Pestroten håller sig envist vid liv om bitar av jordstammen blir kvar i marken. För att göra bortrensningen mer effektiv kan det vara bra att använda marktäckväv eller svart plast under minst en växtsäsong. Då kvävs plantorna och dör, och eventuella bitar av jordstammen som har blivit kvar kommer inte åt att växa.

För att utrota större bestånd av pestrot kan du slå ner det flera gånger under växtsäsongen. Följden blir att jordstammens växtkraft avtar och växten dör. Slåtter flera gånger under växtsäsongen, eller att du fortlöpande kör över beståndet till exempel med gräsklippare kväser till slut även den mest seglivade pestrot, men kampen kan räcka i årtal. Också i detta fall är bekämpningen mer effektiv om du använder marktäckväv eller täckplast.

Foto: Panu Kunttu

Foto: Panu Kunttu

”Den breder ut sig speciellt längs havsstränder, i skärgården och längs vägrenar – i Finland förekommer den ända upp till Uleåborg.”

Vresrosen tar över speciellt längs havsstränder där den tränger undan den ursprungliga vegetationen, och till och med gör det svårt att ta sig fram.

Foto: Panu Kunttu

VRESROS

Rosa rugosa

Vresrosen är en mångårig buske som kan bli från en halv meter till en och en halv meter hög. Den bildar aktivt rotskott som kan ge upphov till vidsträckta bestånd. Vresrosen har till exempel tagit över många sandstränder och havsnära ängar med värdefull natur: Då den får fäste på en strand kan den med hjälp av sitt horisontella rotsystem breda ut sig och bilda ogenomträngliga buskage, och fullständigt tränga undan de ursprungliga havsstrandsarterna. Den breder ut sig speciellt längs havsstränder, i skärgården och längs vägrenar – i Finland förekommer den ända upp till Uleåborg. I skärgården växer vresrosen också i stenrosen, på klippor och på momark.

Vresrosens blad är tjocka och rynkiga och kvistarna är tätt försedda med taggar. Taggarna är raka och varierar i längd. Nyponen är tillplattade på mitten. Vresrosen med ursprung i nordöstra Asien har stora ljusröda, eller ibland, vita blommor.

Spridning:

Vresrosen sprider sig i den närmaste omgivningen med rotskott, men sprids också med nypon och frön som flyter längs vattendrag, och med hjälp av fåglar. Nyponen kan flyta i havet till och med i tiotals veckor och sprids därför långt ifrån växtplatsen, och frön som ätits av en fågel kan förflyttas hundratals kilometer.

Bekämpning och förstörande av växtavfall:

För att bli av med vresrosen krävs både tid och uthållighet. Bekämpningen är enklast att utföra då plantorna ännu är små, för då kan de lätt dras upp med rötter. För att hantera större individer krävs grövre metoder eftersom det är mer utmanande att få bort stora rötter. En stor buske kan du först skära av vid basen till exempel med en grensax, efter det kommer du åt att gräva upp roten i sin helhet. Vidsträckta bestånd kan bekämpas maskinellt med traktor.

Man kan också **trötta ut eller utarma**

vresrosen. Metoden går ut på att rosenbuskens alla nya gröna blad plockas bort. Under det första året är det bra att bryta av skotten 3–4 gånger. Under följande år bryter du av alla nya framväxande gröna skott 2–3 gånger under växtperioden. På några år tynar busken bort helt och hållet. Fördelen med den här metoden är att också rötter som är svåra att få bort fullständigt, och till slut finns bara stjälkarna kvar och dem kan man klippa av eller bränna upp.

Om det bestånd som du vill få bort är så stort att du inte kommer åt att arbeta längst in, kan du klippa ner buskarna helt och hållet exempelvis till en höjd av 30 cm. Först när du kan röra dig i hela beståndet börjar du bryta av de nya grönskande skotten. Den här metoden fungerar särskilt bra på sådana ställen där det inte går att gräva upp rötterna. Att trötta ut vresrosen är ett utmärkt projekt för hela sommaren!

På sådana områden där det är besvärligt att rycka upp plantorna kan du också bekämpa med hjälp av **presenning**.

Klipp ner beståndet och täck över det med en väderbeständig tjock presenning som inte släpper igenom ljus eller växter, och placera till exempel stora stenar på den för att säkert hålla den på plats. Presenningen måste läggas ut genast på våren och sedan ligga kvar över minst två växtsäsonger. Efter det ska du hålla ett öga på området med tanke på att det eventuellt kan komma upp nya skott.

Växtavfallet efter bekämpningen torkar och är harmlöst när cellvävnaden har dött. Också nyponen måste samlas ihop så att fröna inte kommer åt att sprida sig. De kan brännas tillsammans med högarna av övrigt växtavfall. Ett annat alternativ för nyponen är att lägga dem i säckar och föra dem till ett insamlingsställe för energiavfall om ett sådant finns på orten.

Alla bekämpningsåtgärder kräver också eftervård och uppföljning eftersom det alltid blir kvar frön och bitar av rötter i jorden. Minsta rotbit i marken ger lätt upphov till en ny vresrosplanta.

Det kanadensiska gullrisets korgar av gula blommor, bildar ståtliga klasar.

Foto: Juha Jantunen

Foto: Panu Kunttu

“Man misstänker att gullrisen, på de platser där de växer, minskar mångfalden bland flera insektsgrupper och fåglar vilket kan ge betydande negativa effekter på ekosystemets funktion i området.”

Prydnadsväxten gullris

KANADENSISKT GULLRIS

Solidago canadensis, höstgullris
Solidago gigantea & jättegullris *Solidago altissima*

De gullris som växer i Finland kommer ursprungligen från Nordamerika. De är fleråriga asterväxter som växer snabbt och sprider sig effektivt med hjälp av sina slingrande rotsystem. Vanligast är kanadensiskt gullris som blir 30–150 cm högt. Höstgullris och jättegullris kan bli så höga som 2,5 meter.

De främmande gullrisarterna konkurrerar med de ursprungliga växterna om såväl växtplatser som pollinerare. Man misstänker att gullrisen, på de platser där de växer, minskar mångfalden bland flera insektsgrupper och fåglar vilket kan ge betydande negativa effekter på ekosystemets funktion i området. Än så länge har de nordamerikanska gullrisen inte

lyckats erövra vägrenarna på samma sätt som lupinen eftersom de i allmänhet inte hinner bilda grobara frön, men då klimatet blir varmare och växtsäsongen längre ökar spridningshotet.

Bladen hos det kanadensiska gullriset är oskaftade och tättsittande, de är smalt lansettlika med sågad kant, släta ovanpå men håriga på undersidan. Stjälken är mjukt korthårig upptill men kal nedtill. Blommor gör den från augusti till oktober med gula blomkorgar som är mindre än 1 cm breda och sitter många tillsammans i täta pyramidlika hängande klasar i toppen av stjälken.

Höstgullriset och jättegullriset liknar det kanadensiska gullriset men höstgullriset är kraftigare än det kanadensiska och stjälken är helt kal ända upp till blomställningarna. Höstgullriset har större blomkorgar i tätare samling och de är kortare och mera upprätt stående än hos det kanadensiska gullriset. Jättegullriset i sin tur är mörkare grönt, är mer långhårigt och har rikare blomkorgar jämfört med det

kanadensiska. Det är inte så noga med att särskilja arterna eftersom alla tre lämpar sig lika väl att bekämpa, men i Finland är det kanadensiska gullriset antagligen den vanligaste rymlingen.

Blanda inte ihop de främmande gullrisen med det inhemska gullriset (*S. virgaurea*), som är mindre och oftast växer ett och ett. Gullrisets blomställning förgrenar sig lodrätt medan de nordamerikanska gullrisen har en pyramidformig blomställning och blomställningens förgreningar har hängande toppar.

Spridning:

De främmande gullrisen sprider sig genom könlig förökning, det vill säga med frön, men i synnerhet vegetativt från bitar av rotsystemet. Rotsystemet är kraftigt och just med dess hjälp bildar växterna mångåriga bestånd. Gullrisen sprider sig lätt från växtdelar eller rotbitar, eller från en plats till en annan med jordmaterial som innehåller växtdelar.

Bekämpning och förstörande av växtavfall:

Det effektivaste sättet att bli av med de främmande gullrisen är att förstöra hela beståndet genom att gräva upp rötterna och se till att det inte blir kvar rotbitar i jorden. Om ett bestånd en gång har rotat sig på en växtplats är det här det bästa sättet att utrota det.

Du kan också bekämpa gullrisen genom att bryta av blomställningarna innan fröna är mogna. Du kan även försvaga beståndets livskraft genom att slå ner det i juni, vilket är det bästa tidpunkten, och upprepa slåttern flera år i följd. Blomställningar som har brutits av innan fröna har mognat kan läggas i blandavfallet, omogna frön kan sannolikt inte sprida växterna till nya områden. Du kan också låta växtavfallet torka och sedan bränna det. Det är antagligen det bästa sättet att försäkra sig om att livskraftiga växtdelar inte kommer åt att sprida sig till nya växtplatser.

Foto: Juha Jantunen

Jättelokorna lever upp till sitt namn och kan bli flera meter höga.

JÄTTELOKOR

Gruppen *Heracleum persicum*

Jättelokorna är fleråriga och hör till de största örtartade växterna i Europa. De kan bilda 2–5 meter höga, täta bestånd. I Finland förekommer åtminstone två arter av jätteloka och de är besvärliga att särskilja från varandra. Utom den vanligaste, jättebjörnlokan (*Heracleum mantegazzianum*), eller kaukasisk jätteflok, kan man hitta tromsölokan (*H. persicum*) och möjligen också bredlokan (*H. sosnowskyi*).

Jättelokans stjälk kan vara så tjock som 10 cm i diameter, hårig och rödfläckig. De stora bladen, som kan bli upp till 3 meter långa, bladskafet inräknat, är flikiga och har oregelbundna långspetsade småblad. Den mångförgrenade välvda blomställningen kan bli mer än en halv meter bred. Blommorna är vita eller ljusröda och de kan vara upp till 80 000 på en enda planta. Jättelokan blommar från juni till augusti och förökar sig endast med frön.

Jättelokorna är ytterst konkurrenskraftiga och de har spridit sig till många slag av livsmiljöer. På de bästa växtplatserna bildar de formliga skogar som kväver all övrig växtlighet. De gör landskapet ensidigt och minskar mångfalden i naturen. Dessutom kan förekomsterna göra att området inte kan användas för rekreation. Om en tomt har tagits över av jätteloka kan det till och med sänka värdet på fastigheten och marken.

Jättelokan kan också vara en hälsorisk för människan: när dess växtsaft reagerar med solljuset kan den ge upphov till allvarliga hudskador i form av blåsor och sår som tar lång tid att läka, och till och med kan bli bestående! Känsliga personer kan få andnöd och allergiska symptom

”På de bästa växtplatserna bildar de formliga skogar av jätteloka som kväver all övrig växtlighet.”

bara genom att vistas i närheten av ett bestånd.

Spridning:

Jättelokan förökar sig och sprider sig med frön. Fröna gror bra och i marken bibehåller de sin grobarhet i många år, och kan följa med från en plats till en annan vid jordförflyttning.

Bekämpning och förstörande av växtavfall:

Att utrota jättelokan är arbetskrävande men fullt möjligt med hjälp av den kunskap som olika bekämpningsprojekt har gett. Det är tryggt och absolut lättast att bekämpa den genast efter snösmältningen när de första fröplantorna kommer upp. Förstaårsplantorna som har späda rötter kan du rycka upp för hand. Men kom ihåg skyddshandskarna! Låga bestånd kan du också täcka över med svart täckplast tidigt på våren. Det hindrar plantorna från att få vatten och solljus vilket i sin tur kan göra slut på dem med rötter och allt under växtperioden. Plasten ska gärna ligga kvar i flera år.

Senare under sommaren går det bra att på de största rötterna, och på dem som sitter hårdast fast i jorden, bryta av huvudroten vid 10–20 centimeters djup med en spetsig spade. Detta kan ta död på

När de unga bladen av jätteloka kommer upp ur marken påminner de om lönnlöv i miniatyr.

Foto: Tiina Parkkima

Jätteloka är lätt att känna igen på sina starkt flikiga, sågtandade blad också när den inte blommar.

Foto: Panu Kunttu

hela individen. Det hjälper inte att bryta av stjälkarna eftersom det snabbt växer upp nya i stället. Om blomningen har börjat måste du hindra de nya fröna från att mogna genom att bryta av blomställningen.

Vid hantering av större skott är det av största vikt att skydda sig. Overaller, handskar och skor behöver skyddas mot stänk av den brännande saften. Också ansiktet och ögonen måste skyddas, och växtsaften som ger hudskador tränger lätt igenom ett tunt bomullstyg.

Äldre bestånd, som redan hunnit fröa sig en eller flera gånger, är besvärligare att bli av med eftersom det har hunnit bildas en fröbank i marken. Då krävs det att man följer upp bekämpningsåtgärderna genom att rensa bort nya plantor och bryta av blomställningar före frösättningen. Att bekämpa stora fleråriga bestånd av jätteloka är ofta en uppgift för kommunerna eller för

fackmän i trädgårdsbranschen, eftersom arbetet är både utmanande och farligt. Unga, några centimeter höga fröplantor kan utmärkt väl bekämpas med talkokrafter så länge plantorna ännu lätt kan ryckas upp ur marken för hand.

I många kommuner kan grönområdesenheten sköta bekämpningen, om du bara meddelar de ansvariga myndigheterna i kommunen om var du har hittat bestånd av jätteloka.

Det bästa är att bränna det växtavfall som uppstår vid bekämpningen. När det handlar om stora mängder ska det lämnas in som brännbart avfall vid avfallsmottagningen. För att undvika att fröna sprids ska du genast på platsen samla in allt växtavfall, också blad och rötter, i sopsäckar. Kom gärna på förhand överens om avfallsförstöringen med staden eller kommunen.

SKÄR SNÅRVINDA

(*Convolvulus dahuricus*)

Foto: Panu Kunttu

Den skära snårvindan har stora blommor, 5–6 centimeter i diameter.

Snårvindorna hör till vindeväxterna. Det finns två slag: vit snårvinda (*Convolvulus sepium*) och skär snårvinda. Den förstnämnda kan vara endera en forntida inkomling, eller naturligt växande längs den sydvästra kusten och i skärgården varifrån den senare har spridit sig även till inlandet, medan den skära snårvindan i sin tur är en främmande art som

har rymt från trädgårdar ut i naturen.

Snårvindorna har hjärtformade blad, och de ensamsittande trattformiga blommorna är stora och vackra och sitter fast i bladvecken med långa trådformiga stjälkar. Den skära snårvindan har i enlighet med sitt namn röda eller ljusröda blommor. Snårvindorna blommar under juli och augusti.

Den skära snårvindan har införts som prydnadsväxt och har sedan spridit sig till buskage längs åstränder, till ängar, impediment och havsstränder. Då de slingrar sig i buskarna bildas ogenomträngliga snår och de täcker med lätthet under sig upp till två meter höga växter. Där snårvindan har tagit över trivs också lundsnäckan.

Spridning:

Den skära snårvindan förökar sig vegetativt och sprider sig lätt utanför gården. Till nya växtplatser sprider den sig med bitar av rötter eller stjälkar, till exempel från ställen där man olovligt har dumpat växtavfall.

Bekämpning och förstörande av växtavfall:

Det lönar sig att inleda bekämpningen av den skära snårvindan genom att bryta av den vid basen. När rankan har torkat är det lättare att riva loss den från den övriga växtligheten. Om du ska bli av med den helt och hållet måste du riva upp den med absolut hela roten eftersom den lätt sprider sig från rotbitar. Det är bra att upprepa rensandet flera gånger, efter hand som nya skott kommer upp.

De uppgrävda rötterna måste få torka eller ruttna innan de komposteras, alternativt förs de till avfallsstationen.

Foto: Panu Kunttu

Sliden kan bekämpas på olika sätt. Små bestånd kan grävas upp med rötter eller täckas med en tjock presenning. Stora och seglivade bestånd blir man säkrast av med genom att precisions behandla med bekämpningsmedel.

ASIATISKA SLIDEN

Parkslide *Fallopia japonica*, jätteslide *Fallopia sachalinensis* & hybridslide *Fallopia x bohemica*

Parkslide, jätteslide och korsningen mellan dessa, hybridslide, är fleråriga örter med ursprung i Ostasien. De är uppskattade trädgårdspenner på grund av att de växer bra och är uthålliga – samma egenskaper som har gjort dem till svårbekämpade invasiva arter. De storväxta asiatiska slideväxterna tar lätt över hemträdgården och naturen intill, och kväver där alla övriga arter till döds – parksliden finns på listan över de 100 värsta invasiva arterna i världen och är även i många

länder förbjuden att sälja.

Bestånden av slide blir mycket täta och från det underjordiska rotsystemet växer flera meter höga nästan oförgrenade och ihåliga stjälkar som påminner om bambu. De är svåra att konkurrera med, och i de bestånd som bildas av dem växer knappast några andra arter. När sliden växer längs åar och bäckar kan den ge upphov till att erosionen ökar och jordmaterial glider ner i det strömmade vattnet. Detta eftersom bestånden vissnar ner till vintern och då inte håller kvar jorden under tiden för vinter- och vårregn. Därför kan slideväxterna också vara ett hot mot exempelvis öringarnas lekgrus.

Parksliden är en flerårig snabbväxande ört med i det närmaste triangelformade blad som blir 5–15 centimeter långa och 5–8 centimeter breda. Den har rödspräcklig stjälk och kan bli upp till tre meter hög. Jättesliden kan bli ännu större, till och med 4–5 meter. Den har stora avlånga blad som kan bli över 40 centimeter långa och 25 centimeter breda och stjälken är grön och utan fläckar. Hybridsliden som är en korsning mellan parksliden och jättesliden, ligger till sina egenskaper mellan dessa. Hybridsliden är sällsynt och i Finland förekommer den endast på ett par ställen. Alla former av slide som presenteras här är invasiva arter och bekämpas på samma sätt, det

“Parksliden finns på listan över de 100 värsta invasiva arterna i världen och är även i många länder förbjuden att sälja.”

är därför inte nödvändigt att kunna skilja arterna från varandra.

Spridning:

Hos oss sprider sig slidearterna inte med frön eftersom hanblommorna hos de arter som etablerat sig i Europa är sterila, och därför inte kan producera

livsdugliga frön. De sprider sig till nya ställen genom bitar av rötter eller stjälkar som följer med växtavfall eller med flyttad jord. Växtdelar kan även flyta, och då kan delar av de växter som finns längs stränderna sprida sig också vattenvägen. Även späda växtdelar kan snabbt ge upphov till nya bestånd. Slideväxterna bildar med hjälp av sina rötter täta bestånd – jordstammarna kan växa upp till en meter per år, nå två meters djup och bli 20 meter långa. De är ytterst ihärdiga och kan till och med tränga sig upp genom asfalten.

Bekämpning och förstörande av växtavfall:

En lyckad bekämpning av slide kräver ut hållighet. Lättast är det att utrota den så länge den är liten, då kan man för hand dra upp de minsta plantorna med rötter. Om beståndet täcker en liten yta är det möjligt att utrota det genom att bryta av stjälkarna och täcka området med stark svart plast eller presenning och låta den ligga kvar i 3–4 år, så att rotsystemet hinner dö. Den presenning som används måste ha en vikt (hållfasthet) på minst 600 g/kvadratmeter.

Växtens livskraft ligger i rötterna därför är det ofta inte tillräckligt att enbart förstöra de delar av växten som finns ovan jord, ens upprepade gånger, ifall den har kommit åt att sprida sig på ett större område. Men att bryta av stjälkarna gång på gång försvagar rötternas livskraft

För att komma åt att ta itu med rötterna måste du skära av beståndet jäms med marken. Alla rötter och delar av rötter måste bort ur jorden för att växten

ska kunna utrotas. Minsta bit av ett rot-skott kan ge upphov till ett nytt bestånd. Allt grävande och transporterande av jord hjälper slideväxterna att sprida sig, därför måste du vara ytterst noggrann vid sluthantering av avfallet.

Den effektivaste bekämpningsmetoden är att bryta av växterna och spruta bekämpningsmedel direkt i de ihåliga stjälkarna. Upprepa metoden några gånger per år ända tills beståndet försvinner. De avbrutna stjälkarna kan du lämna kvar att ruttna ovanpå beståndet. Vid en sådan här precisionsbehandling kommer bekämpningsmedlet inte åt att sprida sig i omgivningen.

Det går också att utnyttja får för att bekämpa större bestånd, men då är det viktigt att först plocka bort de knivvassa torra fjolårsstjälkarna eftersom de kan skada betande djur.

Då du ska göra dig av med växtavfallet måste du försäkra dig om att rötterna och stjälkarna är döda, och inte sprider sig till nya ställen exempelvis med kompost eller jordmassor. Allra helst ska de torkas eller brännas. I en kompost förstörs de med säkerhet endast i mycket höga temperaturer (minst 70 °C), därför är hemkompostering inte att rekommendera.

Att flytta på jord som innehåller bitar av rötter är inte tillrådligt. Slide ska inte flyttas till sådana platser där de kommer åt att okontrollerat sprida sig i naturen. Eftersom slideväxterna trivs bra i öppna strandmiljöer får man under inga omständigheter plantera dem vid vattendrag. Det går att hindra bestånden från att sprida sig med hjälp av en rotmatta.

Foto: Bea nu Kunttu

Parksliden är en flerårig snabbväxande ört med triangelformade blad som blir 5–15 centimeter långa och 5–8 centimeter breda. Stjälken är rödaktig.

Projektet ”Terve askel luontoon”

www.luontoaskel.fi
www.facebook.com/luontoaskel

Foto: Sanna-Mari Kunttu

”Naturens mångfald minskar med oroväckande hastighet. Efter försvinnande och splittrade livsmiljöer är de invasiva arterna, globalt sett, det näst största hotet mot mångfalden i naturen.”

Allergier och miljön

Utvecklandet av en naturlig immunitet blir bristfällig i stadslandskap och i hygienisk omgivning. Det här leder till onödiga och överdrivna immunreaktioner på proteinpartiklar i miljön, som till exempel pollen eller livsmedel. Vid svåra allergier är det viktigt att undvika allergener, men det ska finnas riktiga och exakta motiveringar därtill. Viktigare än att undvika allergener är det att öka befolkningens motståndskraft – för att immunförsvaret ska fungera behöver det utmaningar. En stor mängd mikroorganismer, huvudsakligen mikrober, inverkar via huden, andningsvägarna och särskilt via tarmarna på hur människans naturliga immunitet fungerar.

En mångformig natur och kontakt med naturen stärker motståndskraften

Naturens mångfald minskar med oroväckande hastighet. Efter försvinnande och splittrade livsmiljöer är de invasiva arterna, globalt sett, det näst största hotet mot mångfalden i naturen. De främmande arterna är en betydande hotfaktor mot den ursprungliga naturen, speciellt för att de ger upphov till konkurrens och förändrar livsmiljöerna. Främmande arter är sådana arter som inte tillhör vår ursprungliga natur utan har vandrat in med människan, endera oavsiktligt eller med avsikt. Det viktigaste med tanke på att skydda de naturligt förekommande arterna är att börja bekämpa de främmande arterna i god tid, och att vara förutseende och se till att de inte sprids.

Projektet ”Luontoaskel” vill informera om naturens mångfald och naturens hälsoeffekter

Målet med Allergi- och Astmaförbundets och WWF Finlands gemensamma fyraåriga projekt (2017–2020), som fått stöd av Social- och hälsoorganisationernas understödscentral (STEA), är att öka intresset för naturaktiviteter, att göra naturens hälsoeffekter kända och att uppmuntra folk att självständigt och engagerat delta i talkon för naturens bästa. Samtidigt ökar naturens mångfald i närmiljön till stöd för hälsan. Bland verksamhetsformerna kan nämnas WWF:s talkoläger som koncentrerar sig på att sköta hotade vårdbiotoper och värdefulla naturtyper. Inom projektet ordnar vi, förutom läger, talkon mot främmande arter och riksomfattande utbildning av insatsstyrkor som koncentrerar sig på utrotning av främmande arter.

Inom projektet berättar vi om naturens hälsofrämjande inverkan och vägleder folk i att röra sig och agera i naturen, och att själv dra nytta av naturens hälsoeffekter. Målet är att skapa en levande närmiljö, att göra det till vardag för målgrupperna att röra sig där och att få onödig rädsla för naturen att försvinna. Det gör att människans upplevda hälsa och tålighet förbättras. Naturtalkon ökar naturens mångfald och befäster ett nytt slag av aktivitet i naturen som en del av hälsoorganisationens verksamhet. Projektet förenar aktörer inom olika branscher och drar nytta av naturexpertis och -erfarenhet i folkhälsoarbetet. Samtidigt knyts naturen samman med tillämpad motion. Att arbeta tillsammans för det gemensamma bästa på ett talko ger delaktighet, samhörighet och en känsla av att kunna påverka.

**ALLERGIA
IHO
ASTMA**

The text "ALLERGIA", "IHO", and "ASTMA" is stacked vertically in a bold, blue, sans-serif font. To the right of the text is a decorative graphic element consisting of a stylized, light brown or tan shape that resembles a bird or a leaf, with a curved line extending upwards and to the right.